

Łódź i region łódzki w czasie I wojny światowej. Między wielką historią a codziennością, red. Krystyna Radziszewska, Piotr Zawilski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, ss. 148

Recenzowana publikacja jest w swojej formie niezwykle interesującym wydawnictwem, bowiem stanowi ona swoisty rekonesans badawczy poświęcony problematyce Łodzi i szeroko rozumianego regionu łódzkiego w okresie pierwszej wojny światowej. Wydarzenia, jakie miały wówczas miejsce, stanowią temat przewodni wielu publikacji o charakterze naukowym i popularnonaukowym. Również na łamach wielkich syntez i monografii dużo miejsca poświęcono zarówno działaniom militarnym, jak i wszystkim aspektom społecznym, gospodarczym i politycznym, jakie miały miejsce w latach 1914-1918. Jednak recenzowana publikacja jest inna, bowiem traktuje o różnych aspektach historii regionalnej, ważnej a jednak niemal nieobecnej w świadomości mieszkańców miasta Łodzi i całego regionu. Wielu mieszkańców nie ma w ogóle wiedzy na temat historii miasta i wydarzeń, jakie miały miejsce podczas Wielkiej Wojny. Stąd ta publikacja jest tak ważna i jej ukazanie się na rynku wydawniczym niewątpliwie uzupełniło istniejącą do tej pory lukę badawczą. Jest ona zarazem pewnym etapem, który zapewne będzie stanowił punkt wyjścia do dalszych, pogłębionych badań regionalnych nad historią „małej łódzkiej ojczyzny”.

Współautorzy, którzy podjęli się trudu przybliżenia różnych zagadnień historii regionalnej, sięgnęli nie tylko do dotychczasowego dorobku historiografii, ale również – co należy szczególnie mocno podkreślić – do zasobów archiwów państwowych, a w szczególności Archiwum Państwowego w Łodzi i Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim. Prace redakcyjne i merytoryczne wykonali redaktorzy tomu w osobach Krystyny Radziszewskiej z Uniwersytetu Łódzkiego i Piotra Zawilskiego – Dyrektora Archiwum Państwowego w Łodzi. Publikacja ta nie powstałaby, gdyby nie współpraca Uniwersytetu Łódzkiego i łódzkiego Archiwum. Jej wydanie jest możliwe

również dzięki finansowemu wsparciu ze strony Urzędu Miasta Łodzi.

Niniejsza publikacja rozpoczyna się *Wstępem* opracowanym przez redaktorów wydawnictwa – K. Radziszewską i P. Zawilskiego. Przybliżyli oni ideę, jaka przyświecała zespołowi autorskiemu w przygotowaniu recenzowanej książki. Główną ideą, zdaniem Autorów *Wstępu*, było przybliżenie czytelnikom dziejów Łodzi i regionu w okresie pierwszej wojny światowej. Cel ten jest szczególnie ważny w kontekście zbliżającej się, a przypadającej w 2014 r., setnej rocznicy „bitwy łódzkiej”. We *Wstępie* przybliżone zostało również tło historyczne wydarzeń stanowiących kanwę książki, jak i jej problematyka. Recenzowana książka składa się z ośmiu niezależnych tekstów, przygotowanych przez specjalistów zajmujących się daną tematyką.

Jako pierwszy recenzowane wydawnictwo otwiera tekst Tomasza Walkiewicza – pracownika Archiwum Państwowego w Łodzi – zatytułowany *Źródła do dziejów Łodzi w okresie I wojny światowej w zasobie Archiwum Państwowego w Łodzi*. Tekst poświęcony został w całości prezentacji źródeł archiwalnych. Autor przeprowadził szeroko zakrojoną kwerendę w oparciu o zasób centrali Archiwum Państwowego w Łodzi. Jej celem było odszukanie najbardziej interesujących i zarazem reprezentatywnych dla danego okresu źródeł, pod kątem problematyki pierwszej wojny światowej. Dzięki tak przeprowadzonym poszukiwaniom, T. Walkiewiczowi udało się przedstawić, przez pryzmat archiwaliów, wszystkie aspekty życia miasta i regionu w latach Wielkiej Wojny. Kwerendą objęto różne grupy zespołów archiwalnych, które pozwalają zapoznać się z problemami funkcjonowania władz samorządowych Łodzi i okolicznych miejscowości, wymiarem sprawiedliwości oraz funkcjonowaniem szeroko rozumianego przemysłu. Autor w swoim materiale zaprezentował szeroką gamę źródeł archiwalnych od dokumentacji aktowej poczynawszy, poprzez prasę, afisze i druki ulotne, kartografię i zbiory fotograficzne. Wszystkie prezentowane archiwalia obejmują swym zakresem problematykę życia miasta pod okupacją.

Drugi z zamieszczonych tekstów, *Korespondencja Związku Przemysłowców Królestwa Polskiego z szefem zarządu Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego 1915-1916. Prezentacja źródła*, został przygotowany przez K. Radziszewską. Celem tego artykułu było zaprezentowanie trudnej sytuacji zakładów przemysłowych w tej okupowanej części Królestwa Polskiego, a w szczególności sytuacji

przemysłu włókienniczego w mieście i regionie łódzkim (głównie przez pryzmat rekwizycji i wywłaszczeń). Źródło, w oparciu o które powstał niniejszy materiał, jest jeszcze nieznanemu szerokiemu gronu badaczy, gdyż do zasobu Archiwum Państwowego w Łodzi zostało przekazane jesienią 2011 r. Korespondencja z gen. Hansem Hartwigiem von Beselerem stanowi zarazem źródłową informację na temat sytuacji łódzkich przemysłowców oraz deklaracji i rzeczywistych działań władz niemieckich, jaką prowadzili wobec fabrykantów.

Autorem kolejnego tekstu, *Łódzcy Żydzi w okresie I wojny światowej – zapomniana historia?*, jest Frank M. Schuster – pracownik Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi. Autor w swojej publikacji wskazuje na pilną potrzebę podjęcia badań nad historią Żydów w okresie pierwszej wojny światowej. Jego zdaniem tematyka ta jest zdominowana przez wydarzenia ostatniej wojny z lat 1939-1945 i problematykę Holocaustu. Skomplikowana sytuacja Niemców i Żydów w latach pierwszej wojny światowej znana jest nielicznemu gronu badaczy i to najczęściej przez pryzmat szeregu stereotypów. Pamiętać należy, że ciężka sytuacja ludności wyznania mojżeszowego podyktowana była zarówno trudną sytuacją materialną, jak i brakiem zaufania ze strony władz walczących ze sobą stron (np. częste podejrzenia o szpiegostwo na rzecz Rosjan). Autor swoje rozważania przedstawił w oparciu o szeroką kwerendę, którą przeprowadził m.in. w literaturze anglo- i niemieckojęzycznej.

Autorem czwartego z zamieszczonych w wydawnictwie tekstów jest Jacek Walicki z Uniwersytetu Łódzkiego. Opracował on materiał pt. *Samoorganizacja społeczeństwa Łodzi w obliczu wybuchu wojny i działań wojennych w 1914 roku*. Autor rozpoczął swoje rozważania od przedstawienia danych statystycznych dotyczących stanu narodowościowego oraz charakterystyki Łodzi jako silnego i prężnego w 1914 r. ośrodka przemysłowego. W tekście zaprezentowane zostały również plany militarne obu stron konfliktu i miejsce w nich Łodzi i terenów okalających miasto jako przyszłego teatru działań wojennych. Autor podjął się trudu przedstawienia próby opanowania chaosu, jaki miał miejsce po ewakuacji władz rosyjskich, które podejmował m.in. Główny Komitet Obywatelski i Straż Obywatelska. W materiale zaprezentowano szeroką gamę zagadnień, m.in.: problemy z aprowizacją, działalność charytatywną, funkcjonowanie szeroko rozumianej gospodarki i polityki finansowej.

Piąty w kolejności publikacji tekst, *Piotrkowskie szkolnictwo stopnia podstawowego w latach I wojny światowej*, został opracowany przez Aleksę Piastę z Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim. Autor w swoim materiale opartym na źródłach z zasobu piotrkowskiego Archiwum zaprezentował wszystkie najważniejsze problemy związane z organizacją szkolnictwa w trudnych okupacyjnych realiach pierwszej wojny światowej. Przedstawione zostały problemy związane z brakiem dostatecznej ilości kadry nauczycielskiej, jej niskim uposażeniem oraz niewielką liczbą dzieci objętych ówczesnym przymusem szkolnym. Jednym z bardziej interesujących zagadnień jest stosunek władz do tworzącego się polskiego szkolnictwa, jeszcze przed formalnym zakończeniem działań wojennych i odzyskaniem niepodległości przez Polskę. Materiał ten jest szczególnie ciekawy, gdyż jako jedyny w recenzowanym wydawnictwie ukazuje lata pierwszej wojny światowej przez pryzmat strefy okupacyjnej austriackiej, bowiem w tej znalazł się Piotrków (pomimo stosunkowo niewielkiego oddalenia od Łodzi).

Kolejnym materiałem, jaki zaprezentowany został na łamach omawianej publikacji, jest tekst *Łódzkie teatry w okresie I wojny światowej*, autorstwa Karoliny Prykowskiej-Michalak z Uniwersytetu Łódzkiego. Autorka w swoim tekście wykazała, że pomimo powszechnie panującej w latach 1914-1918 zawieruchy wojennej, nie miała ona zasadniczego wpływu na działalność łódzkich placówek teatralnych. Co więcej, po lekturze tego materiału można wysnuć wniosek, że repertuar i obsada wystawianych sztuk była niezwykle, jak na tamte dni bogata. Oczywiście, co zaznacza Autorka, w szczególnie uprzywilejowanej sytuacji znajdował się teatr niemiecki i żydowski. Nie znaczy to jednak, że teatr polski nie dostrzegł swojej szansy na wystawianie sztuk o zabarwieniu patriotycznym, ze szczególnym wydziwieniem antyrosyjskim. Wszystkie łódzkie teatry, jak pisze K. Prykowska-Michalak, *działały na pełnych obrotach*.

Jako siódmy w publikacji został zamieszczony tekst Moniki Kucner, również z Uniwersytetu Łódzkiego. Zatytułowany on został *I wojna światowa w świetle badań literaturoznawczych: kazania pastora Paula Althausa z lat 1915-1917*. Autorka na wstępie zwraca uwagę czytelników, że okres pierwszej wojny światowej i jej oddziaływanie na niemieckojęzyczną literaturę w Łodzi nie był do tej pory podejmowany przez germanistów. Analiza kazań pastora Paula Althausa pozwoliła na rekonstrukcję krajobrazu literackiego Łodzi.

W tekście zaprezentowano sylwetkę pastora i jego działalność w Łodzi oraz dokonano analizy jego kazań, szczególnie w zakresie stawianych przez niego pytań, w których uzasadniał łódzkim Niemcom słusność prowadzonych działań wojennych. Wskazywał w nich zarazem, że jedyną ich ojczyzną są Niemcy, niezależnie od tego jak mocno zakorzenili się oni w Łodzi czy regionie.

Publikację zamyka tekst Michała Jagielly – pracownika Urzędu Marszałkowskiego Województwa Łódzkiego (Departament Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki) – *Działania Urzędu Marszałkowskiego Województwa Łódzkiego związane z promocją I wojny światowej jako atrakcji turystycznej*. W swoim materiale Autor przedstawił pomysł wykorzystania zachowanych śladów pierwszej wojny światowej na ziemi łódzkiej do celów promocyjno-turystycznych. Zaprezentował prace zapoczątkowane w 2007 r. z inicjatywy Elżbiety Hibner, ówczesnej wicemarszałek województwa. Inicjatywa ta została włączona do „Programu rozwoju turystyki w województwie łódzkim na lata 2007–2020”. Swoim zasięgiem wykracza nie tylko poza granice regionu łódzkiego, ale i kraju, bowiem współpracą zostały objęte również Rosja, Białoruś, Litwa i Ukraina. Zasadniczym celem projektu jest upamiętnienie ofiar i wydarzeń z lat pierwszej wojny światowej. Całość ma być gotowa na setną rocznicę „bitwy łódzkiej”.

Podsumowując, należy stwierdzić wysoki walor poznawczy recenzowanej publikacji. Porusza ona bowiem wielowątkowe i zarazem niezwykle interesujące a często nieznanne aspekty historii regionalnej. Wszystkie zamieszczone w wydawnictwie materiały zostały opracowane zgodnie z zasadami naukowego warsztatu historyka, zawierają bogaty i poprawnie skonstruowany aparat naukowy, co podnosi wartość książki. Należy również podkreślić szerokie wykorzystanie źródeł archiwalnych, które do tej pory nie były znane czytelnikom, a dzięki niniejszej publikacji poszerzą ich wiedzę o mieście i regionie.

Tomasz Matuszak

*(Instytut Historii UJK, Filia w Piotrkowie Trybunalskim
Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim)*